

AHMEDİ'NİN OSMANLI TARİHİNDE ARASÖZ
(DIGRESSION) TEKNİĞİNİN KULLANIMI VE İŞLEVİ¹

Kemal SILAY

Osmanlılarla ilgili bilinen en eski tarihsel belge on dördüncü yüzyılda, Anadolu'da kaleme alınmıştır. Ahmedî mahlâsıyla tanınan Tacü'd-din İbrahim bin Hıdr'ın ünlü manzum Osmanlı tarihi, "Tevarih-i Mülük-i al-i Osman" ya da Osmanoğullarının "dâstân"ı. *İskendernâme*'deki "dünya tarihi"nin son bölümüdür. Ertuğrul'dan Emir Süleyman'a kadar Osmanlı hanedanının hikâyesini 300'ü aşkın beyitle dile getirir. Hem tarihsel hem de dilbilimsel açıdan önemi inkâr edilemez.

Buna karşın bu önemli belgenin tarihsel ya da dilbilimsel açıdan bir analizini yapmak makalemin amaçları dışındadır. Bu çalışma, söz konusu eserin en önemli edebî üslûp özelliklerinden biri olan arasöz (*digression*)'lerin kullanım ve işlevini konu alır. Bu yazıda, eserin daha önce -biraz da o zamanın teknik imkânlarının yetersizliğinden dolayı- hiçbir bilimsel kıstas göz önüne alınmayarak, pragmatik amaçlarla yapılan yayınlarından yararlanmak mümkün olmamıştır². Önemli sayıdaki okuma yanlışlarının yanı sıra, nüsha farklarının tam ve bilimsel bir biçimde gösterilmeyişi bunun en büyük nedenidir. Bu yüzden, bili-

1 Bu makalenin ilk biçimi, "The Digressions in Ahmedî's History of the Ottoman Dynasty" adıyla "The Romantic Epic in the West and in the Middle East" dersi için hazırlanmıştır (Department of Uralic and Altaic Studies, Indiana University, Nisan 1990).

2 Necib Asım, "Osmanlı Tarih-nüvisleri ve Müverrihleri", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmu'ası* 1-2 (1329-1911), s. 41-52; Nihad Sami Banarlı, "Ahmedî ve Dâsitân-ı Tevârih-i Mülk-i Âl-i Osman", *Türkiyat Mecmuası* VI (1939), s. 49-176; Çiftçioğlu Nihal Atsız, "Ahmedî, Dâstân ve Tevârih-i Mülük-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri* I (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1949) s. 1-35; ayrıca, Banarlı yayını için, bk. Fevziye Abdullah (Tansel), "Nihad Sami Banarlı, Dâsitân-ı tevârih-i Mülük-i Âl-i Osman ve Cemşidü Hurşid mesnevisi, İstanbul: Bürhaneddin Matbaası, 939", *Ülkü Halkevleri Dergisi* XIII-76 (1939), s. 374-377; H. Adnan Erzî, "Tahlil ve Tenkitler, Nihad Sami Banarlı, XIV üncü asır Anadolu şairlerinden Ahmedî'nin Osmanlı Tarihi: Dâsitân-ı tevârih-i mülük-i âl-i Osman ve Cemşid ve Hurşid mesnevisi, Türkiyat Mec. Cilt VI dan ayrı basım. İst. 1939, 128 sahife", *Belâten* IV-13, s. 267-285; Ahmed Ateş, "Metin Tenkidi [Hakkında (Dâsitân-ı tevârih-i mülük-i âl-i Osman münasebeti ile)", *Türkiyat Mecmuası* VII-VIII, 1 (1942), s. 253-267.

nen 75'in üzerindeki *İskendernâme* nüshasından 10 tanesi bu çalışma boyunca aktaracağım beyitlerin kuruluşunda kullanılacaktır³. Buna karşılık, dokuz yazmanın temel görevi eldeki en iyi nüsha olarak kabul edilen A'nın onarımına yardımcı olmaktır. Bu arada A kısaltmasıyla aldığımız bu yazmanın Prof. Dr. İsmail Ünver tarafından, çok önemli bir "giriş"le, tıpkıbasım olarak yayımlandığını da belirtmeliyim (*Ahmedi, İskender-nâme: İnceleme-Tıpkıbasım*). Adı geçen 10 yazmada rastlanan nüsha farkları da arasözlerin incelenmesinde bazı önemli noktaları aydınlatacak ve bizi birtakım yorumlara ulaştıracaktır.

Ahmedi'deki arasözlere geçmeden önce, arasöz (İng., Fr. *digression*, Osm. *istitrâd*) teriminin bir tanımını yapmanın ve işaret ettiği kavramın ne olduğunu belirtmenin yararlı olacağı kanısındayım:

Bilinen bazı sözlükler arasöz'ü *ana konudan ayrılma, merkezi temadan uzaklaşma...* biçiminde tanımlıyor⁴. Eğer arasöz konu içinde bir başka konu oluşturacak kadar uzun ve bağımsız ise, bazen *excursus* ya da *episode* adını alabiliyor. Ancak şurası kesin ki bilim adamları nerede *digression*'un bitip nerede *excursus* ya da *episode*'un başladığı

3 (A) İstanbul üniversitesi Kütüphanesi, TY 921, istinsah tarihi: 847/1444, müstensihî: Nebi bin Resul bin Ya'kub; (B) Paris, Bibliothéque Nationale, Turc 309, istinsah tarihi: 819/1416-17 (Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki fotokopiden (Fotokopi No. 161, Arşiv No. 1842; Süleymaniye Kütüphanesi Mikrofilm ve Fotokopi Servisi, Mayıs 1970)); (C) Konya Mevlâna Müzesi, Müzelik Yazmalar 97, istinsah tarihi: 864/1459-60, müstensihî: Ata'u'llah ibni Abdu'llah; (D) Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, A 151, istinsah tarihi: 865/1460-61, müstensihî: Eminü'd-din Muhammed; (E) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y 137, istinsah tarihi: 888/1483, müstensihî Süleyman bin Hüseyin; (F) Süleymaniye Kütüphanesi, Çelebi Abdu'llah 240, istinsah tarihi: 892/1486-87, müstensihî: Halil bin Hatib el-Mar'aşi; (G) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 6044, tarihsiz; (H) Türk Dil Kurumu Kütüphanesi A 531, tarihsiz; (I) İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY 166, tarihsiz; (J) Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Y 402, tarihsiz (Bu yazmalardan bazıları yayınlanmış katologlarda, Ahmedi ve eserleri üzerine kaleme alınmış bazı makalelerde ve Prof. Dr. İsmail Ünver'in *Ahmedi, İskender-nâme: İnceleme-Tıpkıbasım* (Türk Dil Kurumu Yayınları: 504, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 25-27)'ında tanıtılmıştır).

Yazmaların seçimindeki yardımlarından dolayı sayın hocam Prof. Dr. İsmail Ünver'e teşekkür ederim.

4 J.A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms* (The United States of America: Penguin Books, 1977), s. 192; William Flint Thrall and Addison Hibbard, *A Handbook to Literature*. Revised and enlarged by C. Hugh Holman (New York: The Odyssey Press, 1960), s. 145; Harry Shaw, *Concise Dictionary of Literary Terms* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1976), s. 81; *The American Heritage Dictionary* (Boston: Houghton Mifflin Company, 1985), s. 396.

konusunda görüş birliğinde değiller⁵. Arasöz sözlü gelenekte, bütün eski Batı edebiyatında ve çağdaş edebiyatta sık sık kullanılan tipik bir anlatım (*narration*) tekniği. Eserin üslûbuna rengini veren önemli bir retorik aracı.

Tevarih-i Müluk-i al-i Osman'' daha önce Eva Pantučková tarafından edebî bir gözle incelenmiş⁶. ancak eserin temel anlatım özelliklerinden birini oluşturan "arasözler" konusuna değinilmemiştir.

"Tevarih-i Müluk-i al-i Osman"daki arasözler (bunlar hesaplarımaya göre eserin aşağı yukarı üçte birini oluşturur) şu biçimde sınıflandırılabilir: 1- görüş bildiren arasözler (*opinionative digressions*), 2- açıklayıcı arasözler (*explanatory digressions*), 3- Örnekleyici arasözler (*exemplary digressions*).

Ahmedi, Osmanlı hükümdarları tarihine "Zikr-i İnkıraz-ı Hilafet ve Huruc-ı Cingiz Han ve Tevarih-i Müluk-i Mogol" başlıklı bir önceki bölümle ilgili dokuz geçiş beyitiyle başlar. Moğol hükümdarlarının zorbalığını anlatırken dayanamaz ve kendi duygularını görüş bildiren bir arasözle şu biçimde dile getirir:

Zulm kim kânûn-ı zabtıla ola
'Adl gibi halka ol âsân gele⁷

Onuncu beyitten başlayarak Ahmedi yüzünü Osmanlı tarihine çevirir ve görevi "kâfirlerle savaşmak" olan Osmanoğullarını, "adil hükümdarları" anlatmaya başlar. "Kâfirler"le mücadeleyi amaç edinmiş "gazi"leri anar. Bir an, onları biraz geç hikâye etmesinden dolayı kaygılanır ve okuyucuya dönerek özür diler. Ardından, özrünün de bu "uygunsuzluk" için yeterli olmayacağını düşünmüş olmalı ki, ince zekâsını kullanarak bu dezavantajı bir avantaj gibi göstermenin yolunu bulur. Üslûbunun kendine özgü retorik aracı olarak aşağıdaki açıklayıcı arasöze başvurur:

Soñra gelen ön gelenden yig olur
Fikri olan bunu kim direm bilür
Virdi Hâk insâna feyz itdükde cûd
Kudret ü akl u hayât u hem vücûd

5 Bu konu için bk. Adrien Bonjour, *The Digression in Beowulf*. Published for the Society for the Study of Medieval Languages and Literature by Basil Blackwell (Oxford, 1950), s. xii.

6 "Zur Analyse eines der historischen Bestandteile von Ahmedis İskendernâme", *Archiv Orientalni* 41-1 (1973), s. 28-41.

7 A, yk. 65 b, beyit 8.

‘Akl ol üçden yigrekdi bigümân
Lâciren soñra – oldı añlardan ‘ayân

Soñra geldi enbiyâdan ol Resûl
Ĥâtım oldı vü kamudan eşref ol

Dört kitâbuñ soñı Qur’ândur gelen
Fazlıla – oldur anlara nâsih olan

Kamudan çün soñra geldi âdemî
Fazlıla oldı kamunuñ ĥâtımı⁸

Pâzişeh aşğa yuğaru ‘alem
Ol ‘alemden pâzişeh olur mı kem

Dürr-i meknûn baħr қа’rında olur
Ĥâr u ĥas ĥâşâk yuğaru қалur⁹

Tebbet ile Қul huva’llâhu aħad
Bu söze hüccet ki yoқdur aña red¹⁰

Yukarıdaki “kendini haklı çıkarma” fazlından sonra, gazileri övmeye başlar. Onların “kutsal” karakterlerinden söz eder¹¹.

Elbette bu makalenin sınırları “Tevarih-i Müluk-i al-i Osman”daki bütün arasözleri aktarmaya ve incelemeye izin vermez. Dolayısıyla, en tipik örnekleri seçip incelemeye çalışacağım. Aşağıdaki beyit bunlardan biri:

Қанда kim ‘Oşmâniler ‘adli ola
Orada ‘adli ‘Ömer nişe – aña¹²

Ahmedi’ye göre, Osmanlı adaletinin olduğu yerde Ömer’in ünlü adaletini anmanın hiçbir anlamı yoktur. Çünkü Osmanlı hükümdarları, adil karakterleriyle hikâyelere konu olmuş halife Ömer’den çok daha adaletlidir. Ahmedi bu görüş bildiren arasözü Orhan’ın saltanatını

8 Soñra: J songra / oldı: A oldı / kamunuñ: J kamunung, G kamusımuñ / ĥâtimi: DEFI ĥâtemi, B ol ĥâtemi /.

9 baħr: G كوجار beħr қа’rında: E baħr-i қа’rında / ĥâr u ĥas: A ĥâr ĥas, H uş u ĥaşş u, E uş ĥas u / ĥâr. . . қалur: C uş ĥar u ĥâşâk yuğaru gelür, F uş ĥas u ĥâşâki yuğaru gelür, B uş ĥar u ĥâşâk yuğaru gelür, G uş ĥas u ĥâşâk yuğaru қалur / қалur: EHI gelür / J atl. (= atlamak, içermek) beyit 23 /.

10 A, yk. 65b, 16–24. beyitler.

11 Bk. A, yk. 65b, 27–31. beyitler.

12 A, yk. 66a, beyit 69.

dile getirirken kullanır. Orhan adil ve merhametlidir. Ömer'in adaleti, Orhan'ın dürüstlüğü ve adaleti karşısında tutunamaz ve unutulur. Ahmedî bu fırsatı değerlendirir ve bütün Osmanlıları "adil ve haktanır" ilân eder. Orhan'ın örnek karakteri, Ahmedî'nin görüşünü genellemek ve bütün Osmanlı hükümdarlarını mükemmelleştirmek, hatta hemen hepsini İslâm uğruna canlarını feda etmeye hazır din savaşçıları gibi göstermek için bulunmaz bir fırsattır. Ve arasöz tekniği onun en büyük yardımcısıdır. Ne zaman *tarih* anlatmaktan vazgeçerek, psikolojik iç baskıların sonucu olan *duygusallık* - *tarih yazıcılığı* karmaşasına düşse, bir arasöz belirir. Ahmedî bunu öyle bir ustalıklarla yapar ki "tarih kitabı"na soktuğu arasözler, şiirin organik yapısında yama gibi durmaz ve okuyucuya "tarih" okuyormuş duygusunu vererek, onu illüzyonuna almayı başarır. Bir tarih kitabından beklenen *tarihsel bilgi verme* işlevinden çok, bir din adamının vaazını andıran aşağıdaki arasözler buna güzel bir örnektir:

Fi'l meşel nedür cihân bir rehğüzer
Bunda uğrayan kişi lâbüd gider

Çünkü adı yir durur ne bulsa yir
Önmegil anı hiçe gerekse yir

Dünyenüñ mihrini gönlünden gider
İşbu menzilden ki - emel durur gider

Çok emel dutup saña kim didi az
Çün bilürsin 'ömrünü kim olur az

Fikr it kimleri kahr itdi cihân
Kimler olmuşdur yir altında nihân

Toprağın her zerresin itseñ taleb
Bulma biñ zülf ü hâl ü hâtt her leb

Hûb yazar hûb nakş urur düzer
Çün tamâm ider anı girü bozar

Luţf u kahrı Hakkın olmağ-çün 'ayân
Emrile geldi vücûda bu cihân

Bisler ü arturur irdükde kemâl
Ol kemâle irgürür nakş u zevâl¹³

13 A, bk. 66b, 121-129. beyitler.

Bu manzum Osmanlı tarihindeki en ilgi çekici arasöz "Hikayet der-Beyan-ı Şumi-i Adem-i İhlas" başlıklı bölümdür. 183-222. beyitlerde (A) anlatılan bu uzun hikâye Kur'an'ın "Surat al-Bakara"sından (246-251) uyarlanmıştır. Kendi içinde organik bir bütünlüğü olan bu hikâyenin, görünürde, doğrudan "Osmanlı tarihi" ile hiçbir ilgisi yoktur. "Reften-i Murad Beg Gazi be-İsreyaka Cihet-i Gaza ve Feth-i Bilad" adlı bölümün çerçevesi içinde anlatılan hikâye, uzunluğu dolayısıyla arasöz (*digression*) yerine *episode* ya da *excursus* olarak da adlandırılabilir.

"Murad kâfirlere karşı zaferler kazanır, çünkü Tanrı'yı hoşnut etmekten başka bir dileği yoktur..." Ahmedi her fırsatta Murad'ın, ve elbette diğer Osmanlı sultanlarının, başarılarını "dinsel üstünlük"le özdeşleştirir. Bütün yapılanlar Tanrı için, İslâm'ın zaferi içindir. İyi bir Müslüman olunca da başarı kendiliğinden gelir. Ahmedi bu görüşlerini doğrulamak ve uzun *episode*'una zemin hazırlamak için yine arasöz tekniğini kullanır ve aşağıdaki beyitlerle ortaya çıkar:

Tâ'ate ihlâşdur şart-ı kabûl
 Tâ'atûn fazlı olur ansuz fuzûl

 Tâ'atinden kişi anda bula hayr
 Hâk ola gönünde pes olmaya gayr

 Gayrdan gönlünde varisa eger
 Hayr dime tâ'ate kim oldı şer

 Bulmamışdur hayr her kim didi gayr
 Gayrı cândan mahv it ki - iş ola hayr

 Hâkdan ayruğı gönülden sür, düriş
 Dileriseñ kim yavuz olmaya iş

 Bu söz üzre bir hikâyet eydeyim
 Saña Qur'ândan rivâyet ideyim¹⁴

Ahmedi, bu beyitlerden sonra Kur'an'dan uyarladığı hikâyesini anlatmaya başlar. Bu hikâyeyle ulaştırmaya çalıştığı mesaj gayet açıktır: Tanrı'ya inanıp İslâm uğrunda savaşan başarı kazanacak, Yaratıcı'yı inkâr eden ya da Müslüman olmayan şiddetle cezalandırılacaktır. Önümüzdeki örnekler ibret vericidir: "Felâket ulaşır İsrailoğullarına.

¹⁴ Söz: A söze / eydeyim: DF ideyim / ideyim: HI eydeyim, E eydeyin / J atl. beyit 182 // (A, yk. 66b-67a, 177-182. beyitler.)

Çile çekerler. Sonunda anlarlar ki bu belânın nedeni *terk-i emr* etmeleri ve Tanrı'ya yüz çevirmeleridir. İner Tanrı'dan gazap bunlara. Lânetlenirler. Çoluk çocuk esir olurlar. Kendilerine baş olacak kimse kalmamıştır. Günden güne zayıf düşer, acı çekerler. Bütün bunlar inançsızlıkları ve samimi olmamaları yüzündendir. Binbir belâyâ düşmeleri bundandır. Ve doğal olarak çile çekecektirler..." Hikâye bu biçimde devam edip gider. Bu arasözler her ne kadar asıl konudan, Osmanlı tarihi yazma konusundan çok ayrı ve bağımsız gibi görünse de, eserdeki diğer arasözlerle karşılaştırılınca bunun böyle olmadığı anlaşılır. Hikâye uzun, hikâye'nin Osmanlı tarihiyle uzaktan yakından ilgisi yok, hikâye kendi organik bütünlüğünü koruyor, ama aynı zamanda hikâye -tıpkı eserdeki diğer arasözler gibi- Ahmedî'nin amacına gayet güzel hizmet ediyor. Açık din propagandası görünümündeki bütün bu sözlerin yanı sıra, beyitler biçiminde esere serpiştirilmiş Kur'an ayetleri ve bir iki hadis de Ahmedî'nin niyetini açıkça belli eder niteliktedir. Bu ayet ve hadisler de arasöz tekniğiyle doğrudan ilişkilidir. Görünüşte bütün bu sözlerin işlevi eseri süslemek ve belki de tarih okumayı bir zevk haline getirmeye çalışmak gibidir. Gerçekten de teknik açıdan mükemmel denecek derecede ustalıkla yerleştirilmiş edebî unsurlardır. Bir tarih bilimcisi değil de bir edebiyat estetikçisi gözüyle bakınca, bu arasözlerin Ahmedî tarihine kattığı değerin farkına varmamak imkânsızdır. Sanat ve tarihi bütünleştirerek ideolojisini incelikle işler Ahmedî. Eserin adından başlayarak¹⁵, bütün gücünü Osmanlı hükümdarlarına ve onların "gazi"lerine dinsel birer elbise giydirmek için sarfeder. Bu eserde, doğrudan ya da dolaylı olarak dinle ilgili kelime ve deyimlerin toplamı büyük bir sayıya ulaşır. Bir başka deyişle, dinsel terminoloji eserin kelime hazinesinin büyük bir bölümünü oluşturur. 334 beyitte bulduğumuz, ilk Osmanlı sultanlarının dinsel bir portresinden başka bir şey değildir. Ancak hemen bir parantez açarak belirtmek gerekir ki Ahmedî tarafından -arasözler aracılığıyla- yapılan bu dinsel portre, Osmanlı tarihini bir "dinsel savaş" tarihi biçiminde yansıtmaya çalışmak konusunda kesin bir tarihsel kıstas olarak kullanılamaz. Bu noktada "Osmanlıların ilk ortaya çıkışından başlayarak, bu politik geleneğin temel unsuru komşu Hristiyan devletlerle mücadeleydi ve bu mücadele

15 Yazma A'daki Osmanlı tarihi'nin tam adı "Tevarih-i Müluk-i al-i Osman ve Gazv-i İğân ba-Küffar" (= Osmanlı hükümdarları tarihi ve onların kâfirlerle savaşları)'dır. Diğer dokuz yazmanın altısı da benzer dinsel başlıklarla bezenmiştir (C, D, E, F, H, I). Her ne kadar bu başlıklar müstensihlerin kendi yaratmaları olsa da bir dönemin tarih yazıcılığı geleneğinin temel felsefesini göstermesi bakımından önemlidir.

Osmanlı İmparatorluğundaki önemini hiçbir zaman yitirmedi” diyen Paul Wittek’i¹⁶ anmak istiyorum. Buna karşın, Wittek’in “Holy War” (= Kutsal Savaş) varsayımının ardından, yıllar sonra, Rudi Paul Lindner şu görüşle ortaya çıkar: “Müslüman propagancılarının sonraları ileri sürdükleri iddialara karşın, Kutsal Savaş erken Osmanlı tarihinde hiçbir rol oynamamıştır”¹⁷. Aşağı yukarı Lindner’inkine benzer varsayımlar Par Fodor tarafından da ileri sürülmüştür¹⁸.

Adı geçen 10 yazma nüshanın kelime kelime karşılaştırılmasından oldukça ilginç bir sonuç çıkmıştır: J kısaltmasıyla incelememe aldığım Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi’ndeki Y 402 numaralı *İskendername* nüshası, diğer nüshalarda karşılaştığımız arasözlerin pek çoğunu içermiyor. Özellikle Kur’an’dan uyarlanan bölümün bir tek beyitine bile bu nüshada yer verilmeyişi ilgi çekici ve yorumlanması gereken bir durum. Maalesef bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî belli değil. İtiraf etmem gerekir ki başlangıçta böyle “eksik” bir nüshayı karşılaştırmaya alıp almama konusunda oldukça tereddüt ettim. Fakat Ahmedi’nin Osmanlı tarihindeki arasözler konusuna getirdiği yeni bir boyut dolayısıyla bu nüshayı kullanmakla iyi bir iş yaptığım sonradan ortaya çıktı. Şimdi şu soruyu sormanın tam sırası: “Niçin bu müstensih genellikle dinsel bir karakter taşıyan bu arasözleri atlamış ve Osmanlı tarihiyle ilgisi olmayan bilgi yığını ya da ahlâki öğütleri eserin dışında bırakmayı tercih etmiştir?”(1) J’nin müstensihî, ya da J’nin istinsah edildiği nüsha(lar)ın müstensih(ler)i, İmparatorluğun bayrağı altında yaşamış Müslüman olmayan azınlıklardan birine mensup olabilir. (2) Bu durum, Ahmedi’nin tarih biliminden uzaklaşmış öznel bir tavırla eserine değişik bir görünüm kazandırmasına müstensih(ler)in bir tepkisi olabilir.

Cevabımız ne olursa olsun, şurası açık ki söz konusu değişiklik hemen bütün yazmalarda karşılaştığımız dikkatsizlik ya da bilgisizlik sonucu ortaya çıkmış varyantlardan biri değildir. Bu durum doğrudan müstensih(ler)in ideolojik ya da bilimsel tavırlarının bir görünümüdür.

16 *The Rise of the Ottoman Empire* (Luzac, 1938) s. 2 (Bu yazıdaki bütün çeviriler tarafından yapılmıştır (K.S.)).

17 *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Indiana University, Uralic and Altaic Series, Volume: 144 (Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, 1983), s. 6.

18 Bk. “Ahmedi’s *Dāstān* as a Source of Early Ottoman History”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* XXXVIII, 1-2 (1984), s. 41-54.

Bu konudaki tartışmalar konusunda yakın bir geçmişte Colin Imber tarafından yazılan makale de mutlaka görülmelidir: “The Ottoman Dynastic Myth”, *Turcica Revue d’Études Turques* XIX (1987), s. 7-27.

Bir anlamda J'nin ya da onun istinsah edildiği yazma(lar)ın müstensih(ler)i, derleme yaparken arasözleri kaydetmekten kaçınan günümüzün bazı araştırmacılarını hatırlatıyor. Sayın hocam Prof. Dr. İlhan Başgöz'ün "Digressions in Oral Narrative: A Case Study of Individual Remarks by Turkish Romance Tellers"¹⁹ adlı incelemesinde belirttiği gibi, hikâye anlatıcısının (*narrator*) bireysel duygu ve düşüncelerini yansıtan bu sözlerin günümüz halkbilimcileri tarafından yeterince ciddiye alınmaması ve çoğu zaman kaydedilmemesi, hatta metnin bir parçası olarak kabul edilmemesi, arasözlere karşı gösterilen entelektüel tepkinin derecesini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Öte yandan –belki de bu yazının en başında belirtilmesi gereken bir noktaya temas etmeden geçemeyeceğim: *İskendername*'nin *autograph* nüshası elimizde olmadığına göre, söz konusu arasözlerin sahibinin kim olduğu konusunda birtakım kuşku belirmesi doğaldır. Her ne kadar elimizdeki en eski nüshalar bu arasözleri içerse de, "kimbilir, belki de bunlar Ahmedî tarafından yazılmamış, sonradan müstensih(ler) ce esere ilâve edilmiş unsurlardır" yolunda bir varsayım ortaya çıkan bir araştırmacının görüşlerini de dikkate almak zorundayız.

Buraya kadar daha çok yazarımızın dinsel niteliği ağır basan arasözlerine değindik. Bu eserde sosyal hastalıklara parmak basan, eleştirel boyutlu arasözlerin de olduğunu belirtmek istiyorum. *Rüşvet* ve *kadılar* ilişkisi bunlardan biridir. Ahmedî anlatır bu hastalığı çeçekinmeden. "Sultan-ı *piruz* Bayezid bin Gazi Murad" döneminde kadınların çoğunun soysuzlaşması olayı başarıyla dile getirilir: "Ömer kadar adil Osmanlı sultanı sonunda kadınların ne kadar adaletsiz olduğunu anlar. Hepsini çağırır. Hesap sorar onlardan. Ne gerekiyorsa yapar ve cezalandırır bütün kadınları. . ." Ahmedî bildiği kadarıyla okuyucusuna hikâyeyi anlatır. Ama anlatmak yetmez. Kendi görüşlerini ve duygularını da ifade etmek ister. Yine arasöz tekniği yardımıyla koşar ve kadınlardan, şeriat bekçilerinden şöyle söz eder:

İşleri rüşvet durur tağyîr-i ser?
Hiç aınmazlar ne durur aşl u fer?²⁰
Dünyeyiçün ki aña gerekmez nazar
Hakkı bâtlı bâtlı hak dir bular²¹

19 *Journal of American Folklore* 99-391 (1986), s. 6.

20 rüşvet durur: A rüşvet ر / u: B atl./ J atl. beyit 274//.

21 A, yk. 67b, 274-275. beyitler.

Bu arasözlerin pek çoğunda geniş zaman eklerinin (-ur/-ür, -ar/-er, -r, -a / -e) kullanılmış olması, söz konusu tekniğin gramatikal açıdan formüle edilmesinde göz önünde tutmamız gereken önemli öğelerden biridir. Geçmiş zaman eklerinden (-mış / -miş, -dı / -di, vb.) geniş zamana geçiş, elbette şaire kendi görüşlerini açıklamak için bir özgürlük ortamı hazırlıyor; aşağıdaki iki beyitte görüleceği üzere:

Cem' itdi kâmusını sordu ol
Ne ki aldılar girü virdürdi ol²²
Dünyeyiçün ki – aña gerekmez nazar
Hakkı bâtil bâtil hak dir bular

Son olarak, arasöz tekniği ile sözlü ve yazılı edebiyat ilişkisine değinmek istiyorum. Arasözler eski ve yeni epik geleneğinde, klasik romanlarda, halk masallarında, halk efsanelerinde, halk hikâyelerinde ve çağdaş edebiyatta sık sık kullanılmıştır²³. Arasöz tekniği, doğal olarak, sözlü geleneğe daha çok uygundur. Yazılı edebiyatta –Ahmedi’de olduğu gibi– bu tekniğin görülmesi, doğrudan sözlü geleneğin yazılı geleneğe etkilemesi biçiminde yorumlanabilir²⁴.

Ahmed Mithad, Hüseyin Rahmi, Namık Kemal gibi Batı tarzında ilk roman ve hikâye örneklerini veren yazarlar bile “okuyucularını eğitmek” için arasöz tekniğine başvurmuşlardır. Öyle görünüyor ki bu yazarlar söz konusu tekniği sözlü gelenekten öğrenmiş ve onu yazılı edebiyatta kullanmaktan çekinmemişlerdir²⁵. O halde, epik geleneğinin çok daha canlı olduğu 14. yüzyılda Ahmedi’nin bu tekniği sözlü edebiyattan alıp uyarlamış olması ihtimaline şaşmamak gerekir.

22 itdi: E kıldı / kâmusını: F kâmu, EGH kâmusın / sordu: EFGH sordurdu / J atl. beyit 276 // (A, yk. 67b, beyit 276.)

23 Bk. Bonjour, *The Digressions in Beowulf*: Joan Blomfield, “The Style and Structure of *Beowulf*”, *The Review of English Studies* XIV-56 (1938), s. 396-403; Julia Haig Gaisser, “A Structural Analysis of the Digressions in the *Illiad* and the *Odyssey*” in *Harvard Studies in Classical Philology* 73 (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1969), s. 1-43; Norman Austin, “The Function of Digressions in the *Illiad*” in *Essays on the Illiad: Selected Modern Criticism*, Edited by John Wright (Bloomington and London: Indiana University Press, 1978), s. 70-84; Laurence Sterne, *Tristram Shandy*. Edited by Ian Watt (Boston: Houghton Mifflin Company, 1965); William Bowman Piper, “Tristram’s Digressive Artistry” in *Tristram Shandy*. Edited by Howard Anderson (New York, London: W.W. Norton & Company, 1980), s. 548-562, vd.

24 Sözlü / yazılı edebiyat ilişkisi için bk. Robert Scholes and Robert Kellogg, *The Nature of Narrative* (London, Oxford, New York: Oxford University Press, 1966), s. 17-56.

25 İlhan Başgöz, “Digressions in Oral Narrative: A Case Study of Individual Remarks by Turkish Romance Tellers”, s. 11.